Ivona Orlić

ETNOLOŠKA ISTRAŽIVANJA NA PODRUČJU POREŠTINE U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA: ANALIZA RADA RANIERIJA MARIJA COSSÀRA

Dr. sc. Ivona Orlić
Etnografski muzej Istre, Pazin
ivona@emi.hr

UDK 39(497.5Poreč)
Izvorni znanstveni članak
DOI: http://doi.org/10.21857/yvjrdcq5ky

Cilj ovoga rada jest prevesti tri etnografska teksta s talijanskog jezika na hrvatski te prikazati i sistematizirati etnografski, folkloristički i etnološki rad Ranierija Marija Cossàra, koji je tematski vezan prvenstveno uz hrvatski dio Istre odnosno zaleđe Poreča. Ranieri Mario Cossàr rodio se 1884. godine u Gorici. Objavljivati je započeo 1902. godine, a do svoje smrti objavio je više od 500 bibliografskih jedinica. Dok je pisao i prikupljao građu na području Poreštine i Istre, Poreč je pripadao fašističkoj Italiji. Cossàr je unatoč politici asimilacije promatrao, bilježio, prikupljao i interpretirao elemente tradicijske kulture istarskih Hrvata. Približavao im se proučavajući običaje, nošnju, nakit, pjesme, legende, praznovjerja, obrede, vjerovanja, intimu i emocije žitelja Baderne i Svetog Lovreča. Zahvaljujući Cossàrovim istraživanjima danas možemo reinterpretirati njegov rad i otkrivati tradicijsku kulturu Istre u prvoj polovici 20. stoljeća. Za potrebe ovog rada analizirat ćemo tri Cossàrova članka posvećena istarskoj tradicijskoj kulturi: „Nošnje, vjenčanja i plesovi Porečkog krasa“, „Običaji, praznovjerja i legende Porečkog krasa“ i „Običaji u Svetom Lovreču Pazenatičkom“.

Ključne riječi: Ranieri Mario Cossàr; etnografija; Poreština.

Ranieri Mario Cossàr – kratka biografija

Ranieri Mario Cossàr rodio se 16. listopada 1884. u Gorici, u radničkoj četvrti San Rocco. Interes za povijesna istraživanja pokazuje u ranoj mladosti. Prve tekstove povijesne tematike objavljuje s osamnaest godina. „U vezi s tim rekao mi je jednom, u već poodmaklim godinama: *Studirao sam u Veneciji figurativnu umjetnost ali nisam*

postao umjetnikom i posvetio sam se podučavanju crtanja i povijesti umjetnosti; ali od prvih dana mladenaštva bio sam privučen povijesnim istraživanjima i to je bila strast moga života.“ (Fraulini 1966: 3). Njegov stručni i znanstveni interes širi se na područja povijesti umjetnosti, historiografije, filologije, etnografije, folkloristike i drugih disciplina. Osim znanstvenim radom bavio se i podučavanjem u školama u Poreču, Kopru i Trstu. Bio je član mnogih akademija i instituta u Italiji i inozemstvu, pisao je za više od 50 kulturoloških časopisa (*Tamburriello* 1983: 14–16). Bio je idejni začetnik i osnivač dvaju muzeja u Istri. Od 1918. do 1920. godine radio je na osnivanju i opskrbljivanju muzeja u Kopru, a od 1924. do 1926. godine bavio se prikupljanjem materijala i osposobljavanjem kadra za osnivanje muzeja u Poreču i preuređenjem porečke biblioteke. Muzej je otvoren 1926. godine. Cossàr je tada postavljen za ravnatelja i tu funkciju obavlja do 1934. godine (Uljančić-Vekić 2004: 21–25). Bio je i ravnatelj porečke narodne knjižnice od 1924. do 1933., a od 1928. do 1933. i počasni bibliografski inspektor.

Cossàr je obavljao najrazličitije funkcije koje dodatno govore o njegovoj svestranosti, ali i želji za spoznajom i kontaktom s pučkom kulturom. Primjerice bio je član mnogih ocjenjivačkih komisija na festivalima poput festivala grožđa ili višanja i na različitim smotrama folklora. Ujedno bio je i organizator različitih kulturnih zbivanja. Za ovaj je rad možda najznačajnija njegova uloga organizatora i voditelja folklorne skupine iz Baderne, koju je pripremao za nastup na Smotri folklora u Veneciji 1928. godine. Zanimljivo je da u tome i danas možemo pronaći sličnost s različitim *feštama* i festivalima u Istri vezanima uz hranu, na kojima su etnolozi članovi žirija. Možemo uočiti da danas višnje više nisu zastupljene u manifestacijama, dok primjerice od voća svoju *feštu* imaju maslina, smokva i grožđe.

Jedno od najplodnijih razdoblja Cossàrova života bilo je između 1925. i 1936. godine. Bavio se najrazličitijim istraživanjima, a njegove su publikacije u tom razdoblju bile najbrojnije. Sljedeće dvije godine, 1937. i 1938., posvetio se rekonstruiranju kaštela u Gorici i osposobljavanju za rad muzeja u istome gradu.

Prema prikupljenim podatcima do 1943. godine objavio je 515 radova, preciznije: 36 iz područja umjetnosti, 34 iz obrtništva, 240 iz folkloristike, 107 povijesnih te 90 raznih. Od 1944. godine do umirovljenja objavljuje rijetko zbog odgovornog posla upravitelja spomenika, galerija i starina u Trstu. Jedno od svojih najvažnijih djela *Umjetnost i zanati Gorice* dovršio je 1948. godine. Samo godinu dana kasnije obolio je od tromboze, bolesti koja mu je onemogućila da te godine objavljuje. No ubrzo se oporavio i ponovo objavljivao svoje radove do 1954. godine. Tridesetak zadnjih godina života, uz ostalo, pisao je redovito za časopis *La Porta Orientale*. Čitatelji su mogli pratiti njegove povijesne, političke i ekonomske studije o ljudima i događajima iz Gorice (Pagnacco 1963). Umro je u Trstu 4. prosinca 1963. godine. Ranierija Marija Cossàra mnogi su suvremenici duboko poštovali zbog njegove

marljivosti, upornosti i privrženosti poslu, koji mu je nakon obitelji bio glavni izvor zadovoljstva i smisao života. O njemu se govorilo kao o iskrenom, strogom, oštrom, radišnom, ali istovremeno i osjećajnom i pažljivom čovjeku. Oni koji su ga poznavali nisu zaboravili njegovu neposrednost, komunikativnost i edukacijske vještine koje su mu omogućavale da prenese znanje mladima s kojima je uspostavljao bliske odnose, budeći u njima interes za muzejsku građu. Njegov je doprinos u očuvanju etnološke građe na području Gorice, regije Friuli, Istre i samoga Trsta izrazito velik (Fraulini 1966: 5).

Ne smijemo zaboraviti da Cossàr, iako znanstvenik, piše pod strogim režimom fašizma, a upravo od 1927. godine istarski fašistički pokret ulazi u novu fazu razvoja s namjerom države da u Istri sa svojim uredbama i zakonima prije svega asimilira hrvatsko i slovensko pučanstvo (Dukovski 1998: 177). Cossàr je unatoč politici asimilacije, ne podcjenjujući siromaštvo i seosku neposrednost i jednostavnost, brižljivo sakupljao artefakte i istraživao tradicijsku kulturu svih stanovnika Istre. Objavljujući mnoštvo radova, on upoznaje Italiju s njoj nepoznatom Istrom, onom hrvatskom i slovenskom, slavenskom, ali i onom venecijanskom, romanskom, talijanskom.

Profesor Cossàr objavljuje tekstove o običajima, obredima, praznovjerjima, legendama Istrana. Zainteresiran je za njihovu narodnu nošnju, govor, pjesmu, glazbala i drugo.[1]

Njegov suvremenik Sofronio Pocarini 1932. godine smatra da su Cossàrova djela patriotska, korisna i zanimljiva. Ističe njegovu sposobnost predstavljanja starih dokumenata i povijesnih kronika na kojima temelji svoja istraživanja te rekonstruira zanemarene i zaboravljene povijesne činjenice. Smatra da upravo zahvaljujući Cossàru ispred čitatelja defiliraju skromne ličnosti koje su ipak imale važnu ulogu u iredentizmu (Pocarini 1932: 8). Cossàrov će drugi suvremenik Mariano Scocciai napisati da Cossàr voli pojesti dobar seoski obrok i da je neumoran istraživač lokalnih običaja te da je stopostotni Friulan usprkos činjenici što je mnogo godina proživio u Istri. Naglašava da Cossàr istražuje stare dokumente, ali i da se kao etnograf u romantičarskom stilu „spušta [se] među ljude, trči poljima, sluša stare bake“ (Scocciai 1932: 13).

1 Osim triju članaka o području Poreštine koje ovdje obrađujemo tu su primjerice i: „Stare istarske lutke“ (1928.); „Furlanska prezimena u Istri“ (1929.); „Istarska vjenčanja“ (1933.); „Običaji, obredi i praznovjerja Motovuna“ (1934.); „Momjan [...] u igrama i veselju svojih ljudi“ (1940.); „Pučke predaje u Momjanu“ (1940.); „Praznovjerja, običaji i legende iz okolice Pule“ (1940.); „Pučka predaja u Labinu“ (1942.); „Rovinjsko selo“ (1942.) itd.

1. Članak „Nošnje, vjenčanja i plesovi Porečkog krasa“[2]

Autor u članku opisuje mještane Baderne, koji se još uvijek oblače na način Vlaha.[3] Navodi da su oni potomci Vlaha koji su živjeli u podnožju Dinarida. U 16. i 17. stoljeću doseljavaju se pod vodstvom Venecije na područje Poreštine, koje je opustošeno zbog kuge.[4] Njihovi potomci još uvijek žive u Baderni.

Priliku za proučavanje potomaka Vlaha, nastanjenih u Baderni, Cossàr je iskoristio 1928. godine, kada je sudjelovao na *Smotri karakterističnih nošnji Italije* u Veneciji. Na toj smotri sudjelovali su mještani Baderne, koji su prethodno uvježbavali nastup u vlastitom selu, želeći prikazati nekadašnji običaj *vlaškog* vjenčanja. Pretpostavljam da se prikaz vjenčanja temeljio na iskazima kazivača, mještana Baderne, no to se iz Cossàrovih bilježaka nije dalo u potpunosti iščitati.

Osim opisa plesa (te temeljita opisa muške i ženske tradicijske odjeće i nakita koje u ovom tekstu ne obrađujem) Cossàr opisuje i zaljubljivanje mladeži, pristanak roditelja i prošnju te detaljno i uspješno dočarava uloge i emocije svih sudionika svadbenog zbivanja.

Kada se mladić iz Baderne zaljubi u djevojku, objavi svoju želju za ženidbom roditeljima. Ako su roditelji suglasni, mladić traži starijeg prijatelja ili, češće, rođaka koji će biti posrednik između njega i djevojčinih roditelja. Obojica odlaze u kuću djevojke. Roditelji, nakon što su saznali za mladićevu želju, razmišljaju nekoliko dana kako bi donijeli ispravnu odluku koju će iznijeti posredniku. Ako je odgovor pozitivan, mladić po drugi put odlazi u kuću svoje odabranice, ali sada s ocem.

Odlučuje se o datumu vjenčanja i tradicionalnim obvezama koje ispunjavaju mladenkini roditelji, što se odnosi na darivanje: 1) pokućstva u koje spada i karakteristična vjenčana škrinja; 2) zaručničkog prstena; 3) odjeće u kojoj će se mladenka vjenčati.

Nakon toga posjeta dvoje mladih slobodno mogu zajedno živjeti. Pristanak roditelja važniji je od čina vjenčanja i to je razlog zašto je bilo moguće da mladi ljudi žive zajedno i prije vjenčanja, ali se ipak po ustaljenim pravilima održava vjenčanje kada se mladenka useljava u suprugovu kuću.

Samom formalnom činu vjenčanja prethodi svadbena ceremonija, koju Cossàr smatra najzanimljivijom s folklornoga gledišta te ju detaljno opisuje.

2 Detaljna analiza teksta naslovljena „Obrada teksta o vlaškom vjenčanju u Baderni“ nalazi se u: Orlić 2010: 94–97.

3 Kao prijevod Cossàrova izraza *Morlaccho* koristim izraz *Vlah* (prema Deanović i Jernej 1994: 1048). Just Ivetac u svojoj knjizi *Zanimljiva Istra* piše: „Preci većine današnjih Bezaka ili Bezjaka najstariji su stanovnici u srednjoj Istri – doselili su još u VI. i VII. stoljeću – dok su Vlasi stigli gotovo tisuću godina kasnije. Njih je većim dijelom, doselila Venecija, u XVI. i XVII. stoljeću, da bi novim stanovništvom kolonizirala svoja opustjela imanja u Istri.“ (Ivetac 1998: 20).

4 Isti opis Vlaha i razlog njihova dolaska u Istru Cossàr donosi i u članku „Običaji u Svetom Lovreču Pazenatičkom“, koji kasnije razmatramo.

Ujutro mladić u pratnji povorke koju predvode četiri glazbenika i vođa, koji je ujedno i najstariji član povorke (stari svat), dolazi ispred mladenkine kuće. Kuća izgleda napušteno jer su svi prozori i vrata dobro zatvoreni.[5] Povorka se zaustavlja ispred kuće, a stari svat odlazi do ulaza kako bi dozvao ukućane.

Nakon nekoliko uzaludnih pokušaja dozivanja napokon se na prozoru pojavljuje muškarac koji će voditi vjenčanje i zato je nazvan glavarom. On se čudi tolikoj povorci. Stari svat moli glavara da mu otvori vrata kako bi pogledao je li u njegovoj kući sakrivena golubica koju traže on i njegovi prijatelji.[6] Glavar im, vidno zlovoljan, odgovara kako se u njegovoj kući nitko ne skriva te savjetuje povorci da se raziđe i pusti ga da spava pa se povlači i zatvara prozor.

Starac ponavlja molbu, ali mu je ponovo odbijena. Nakon trećeg pokušaja vrata se naglo otvore i glavar izlazi na balkon držeći za ruku djevojku s povezom preko očiju te pita je li to možda željena golubica? Starac odbija ponuđenu *golubicu* i moli da pokaže neku drugu *golubicu*. Glavar odlazi u kuću i izvodi sljedeću djevojku s povezom, ali ni nju svatovi ne prihvaćaju.[7] Naposljetku treću djevojku koja izlazi s povezom prepoznaje cijela povorka kao onu pravu, jer iznad cipele ima zavezanu obojenu svilenu traku.

Prije ulaska povorke u kuću glavar obilazi prisutne sa starom mladenkinom cipelom kako bi sakupio milodar i kupio joj novi par cipela. Nakon svečanog ulaska u kuću pije se mlado vino i rakija lozovača. Nakon toga mladenci sa starim svatom i povorkom odlaze u crkvu. Družina ovom prilikom pjeva samo prve kitice poznatih pjesama uz povike i pucnjavu iz pištolja. Slijedi kratak opis ulaska i izlaska iz crkve. O samom crkvenom obredu Cossàr nije ništa zabilježio osim da mladenci kleknu ispred oltara, a seoske žene proriču sudbinu njihova braka prema živahnosti plamena dviju svijeća upaljenih zbog obreda vjenčanja. Lokalna su vjerovanja da pohvale upućene supružnicima donose nesreću njihovu daljnjem zajedničkom životu. Ovo se praznovjerje zadržalo sve do danas. Nakon prolaska kroz selo svadbena se povorka vraća u mladenkinu kuću na skroman obrok uz vino *refosko*, za koje Cossàr smatra da ima dobar okus. Poslije jela izvode se stari tradicijski plesovi.

Kako pada noć sprema se večera, osnovni obrok na svadbi. Večera se sastoji od juhe s rižom – vrlo rijetkog jela koje se priprema samo u svečanim prilikama, dimljenog svinjskog mesa i kiselog kupusa. Pije se ukusno i gusto vino *teran*, koje je ponos večere. Zanimljivo, dok Cossàr ponovno iznosi svoje okusne stavove u odnosu na vino, opet se ne izjašnjava o hrani.

5 Edmund Schneeweis u knjizi *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata* smatra da je mladenkina kuća zaključana zbog odbijanja demona (Schneeweis 2005:104).

6 „Istu svrhu [zavaravanje demona], ima, prema mojem mišljenju, i čest izgovor svatova da su došli tražiti divljač što je utekla u kuću ili izgubljenu ovcu“ (ibid.). U primjeru koji navodi Cossàr izgubljena je životinja golubica.

7 „Zavaravanju demona služi i izvođenje lažne mladenke (Hrvatska, Istra, Dalmacija, katolici u Hercegovini)“ (ibid.).

Možemo zaključiti da su svadbeni običaji koje Cossàr detaljno opisuje u Baderni slični mnogim drugima koje u Hrvatskoj opisuje i iscrpno tumači etnolog Edmund Schneeweis u knjizi *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*.

Vrlo je zanimljiv Cossàrov opis plesanja. Na jednoj povišenoj tribini nalaze se svirači koji sviraju violinu, klarinet, trubu i kontrabas, a ponekad i glazbalo koje Cossàr naziva *ludro*, a zapravo je riječ o istarskom tipu gajdi – *mihu* odnosno *mehu*.[8] Pleše se na otvorenom, ispred kuće ili u dvorištu. Jedan od najstarijih lokalnih plesova je kolo (*rota*). Broj plesača pritom je nevažan. Plesači se poredaju u krug do plesačica. Prije početka plesa krug se otvara kako bi se transformirao u zakrivljenu crtu, koja se u jednom trenutku transformira u pravilan niz. Vođa niza jest prva plesačica. Ples se sastoji od ritmičkih pokreta: slijeva nadesno, zdesna nalijevo i unakrsno. Nakon toga prva plesačica daje znak i par koji je u sredini niza podigne ruke kako bi se stvorio lûk ispod kojeg prolazi voditeljica niza sa svojim partnerom, a za njima i svi ostali plesači. Za vrijeme plesa plesači pjevaju. Sljedeći karakterističan lokalni ples je *balun*, a pleše se u parovima. Plesač ispruži svoju ruku, plesačica svoju ruku nasloni na njegovu te ih oboje podižu. Ples se sastoji od dizanja nogu prema ritmu glazbe. Kada plesač digne desnu nogu, plesačica digne lijevu, a na kraju plesač, držeći ruku u zraku, pomaže plesačici da se vrti oko sebe.

Vrlo sličan opis baluna, ali sasvim drugačije objašnjenje etimologije riječi *kolo*, koja označava vrstu plesa u Istri dao je Vinko Žganec 23 godine kasnije:

> Medulin je mjesto u najjužnijem dijelu Istre. Ogranak Seljačke sloge izvodi ples *Balun*, koji se pleše općenito u zapadnoj i jugozapadnoj Istri. Stari naziv ovog plesa bilo je *kolo*, o čemu ima podataka u stihu jedne stare istarske pjesme: „Obrni se, obrni, kako kolo po vodi [...]". Talijani su dali kasnije tome plesu naziv *ballo* (ples) a kako je taj ples bio snažan i temperamentan nazvali su ga Mlečani *ballone*, a naši ljudi su to izgovarali *balun*. Taj ples obično se pleše pod otvorenim nebom, najradije pred crkvom, a rijetko pak u Sali ili zatvorenim prostorijama. On ima tri glavne figure: 1. *pribiranje* – što je uglavnom poigravanje nogama na jednom mjestu, 2. *okretanje* – koje se izvodi vrlo snažno i odrješito, i 3. *šetnja*, koja se izvodi u krugu. Pojedini parovi plesača izvode još i druge manje improvizacije, ali osnovne figure su tri pobrojene. Ovaj ples prate narodni instrumenti, bilo sopele (= roženice) bilo mišnice *mih*. (Žganec 1951: 447–448).

Cossàrove opise plesova kritički razmatra Ivan Ivančan u 1960-ima, kada istražuje tradicijsko plesanje na području Istre. On smatra da se Cossàrovi „podaci ne mogu uzeti s potpunim pouzdanjem" (Ivančan 1963: 21), vjerojatno smatrajući da je prilikom Cossàrova istraživanja došlo do rekonstrukcije koja nije bila autentična (Orlić 2013: 164).

8 U Cossàrevu članku iz 1933. na trećoj stranici nailazimo na fotografiju svirača na mihu ispod koje je objašnjenje: „Mompaderno – Sonatore di *ludro*" (u prijevodu: „Baderna – svirač miha").

Fuma Orlić, vrsna plesačica *balona* (kako ona zove taj ples), rođena 1928. godine u Dokićima, kazivala mi je da nikada nije plesala ples koji je u sebi sadržavao elemente kola. Znamo, međutim, da neke od verzija baluna sadrže elemente kola u suvremenim izvedbama folklornih skupina. Konačno, Cossàrov opis plesa rota/kolo jest realan, dok je Žgančevo mišljenje da je kolo stariji naziv za balun upitno, iako moguće, jer postoji sličan primjer u Dubrovačkom primorju u pogledu plesa poskočica/linđo.

Cossàr navodi da plesove rota/kolo i balun prate temperirani instrumenti poput klarineta, trube, violine i kontrabasa, a samo ponekad ludro/mih. Žganec dvadesetak godina poslije smatra da balun prate netemperirani tradicijski instrumenti poput sopela i miha, što ukazuje na različite lokalne tradicije.

Zaključno, uz opise karakterističnih glazbala i plesova, čiji postanak Cossàr smješta u 1800. godinu, značajne su i fotografije koje donosi (opširnije o fotografijama: Orlić 2001; 2010).

2. Članak „Običaji, praznovjerja i legende Porečkog krasa“

Prema Cossàru Baderna i Sveti Lovreč Pazenatički obiluju folklornim posebnostima. On u ovom članku kratko opisuje razne folklorne oblike iz svakodnevice mještana Baderne, vizualno i grafički odvajajući pojedine cjeline trima zvjezdicama.

* * *

Mladići se nedjeljom, nakon što su obavili skromnu kupnju, skupljaju u gostionici kako bi odigrali partiju karata i popili ukusno vino *refosco*.

* * *

U vrijeme sajma kupuju se životinje. Ako se na putu do sajma ugleda zec, vjerovalo se da će donijeti nesreću. U trenutku kupnje kupac daje dar zvan *gazzetta* onome tko je do tog trenutka brinuo o životinji, vjerujući da će na taj način životinja i dalje živjeti dobro i da će napredovati. *Gazzeta* je ustvari venecijanski novčić te Cossàr zaključuje da običaj traje od vremena kada je Istra pripadala Mletačkoj Republici, dakle prije 1797. godine.

Problemi nastaju ako netko hvali ljepotu životinje koja je na prodaju. Vjeruje se da tim činom želi nauditi njezinu vlasniku.[9]

9 I u ovoj situaciji uočavamo da pohvala nije dobrodošla zbog straha od uroka.

Prije nego uđe u štalu, novokupljena životinja mora prijeći preko motike koja je smještena na pragu kako bi se spriječilo da novi početak donese nesreću. Fraza koju vlasnik izgovora u tom trenutku jest: „Sveti Anton čuva tebe i moju staju!“

* * *

Stari običaji kao i svugdje tako i u porečkom krasu polako nestaju. Ipak, ponekad izrone u punom sjaju koji su imali u prošlosti. Cossàr pritom ističe maškare. Od zadnje nedjelje poklada pa do Čiste srijede muškarci se okupljaju u grupe od pet do deset osoba i odlaze zabavljati svoje mještane i mještane u susjednim selima. Nose sa sobom lutka od sijena zvanog Maškara, koji na sebi ima zvonca i praporce. Prema tradicijskom vjerovanju rođen je na masnu (mrsnu) nedjelju, a umrijet će na Pepelnicu. Zbog kratkoće života želi uživati u svim životnim radostima pa zato pleše, prejeda se i pije sa svojim njegovateljima. Maškare se zabavljaju plešući ispred kuća i svirajući na mih (*ludro*) ili im svira kvartet sastavljen od klarineta, trube, violine i kontrabasa.[10] Plesati se može i u kući ako za to ima mjesta.

U povorci se osim lutka nalazi i maskirani magarac koji na leđima nosi poklone koje mještani darivaju maškarama. Najčešće se daruju jaja, kobasice, slanina, pršut i vino. Poslijepodne na Čistu srijedu lutak u lijesu biva otpraćen uz veliku povorku na zadnji počinak. Nakon pogrebne svečanosti *šaljivci* (kako ih naziva Cossàr) sjedaju za stol i objeduju u čast pokojnika. Objed je spravljen od hrane skupljene u ophodima tijekom triju zadnjih dana poklada.[11]

* * *

Mještani često očekuju od *šarlatana* (vrač u Istri, kako je poznato, obično *krsnik*) da ih svojom magijom ozdravi i oslobodi od zla. Početak velikog zla započinje kada kokoš pokušava imitirati glas pijetla. Zlo može doći i od pogleda *štriguna*, čovjeka u kojemu stanuje zao duh. Za ozdravljenje zove se *mago* (kako ga Cossàr naziva), koji dolazi bolesniku u posjet sa šalicom. Pacijent ga očekuje kod ognjišta. Kada *mago* prelazi prag izgovara molitvu protiv uroka, u kuhinji uzima tri ugarka i baca ih u posudu s vodom. Vodom poškropi zemlju ispred bolesnika u tri smjera i tada mu ponudi da iz njegove šalice otpije par gutljaja te vode. Nakon tri sata bolesnik će ozdraviti.

10 Cossàr iste instumente nabraja i u prvom tekstu.

11 Hrvatski običaji maskiranja i njihova terminologija „pokazuju snažan utjecaj Nijemaca (*fašnik* od njem. *Fasching*; *lafra* od njem. *Larve*) i Talijana (*maškara* od tal. *máschera*; *karneval*, *krńeval* od tal. *carnevale*)“. Zajednička obilježja poklada u Srba i Hrvata su povorke pod maskama, plesovi i gozbe. [...] Osim vučenja pluga (Samobor) i spaljivanja princa karnevala (Dalmacija, hrvatska obala, Istra), u Hrvata se ne ističu nikakvi posebni običaji“ (Schneeweis 2005: 180). Cossàr u svom radu ne navodi spaljivanje lutka već samo pogrebnu povorku i stavljanje lutka u lijes.

Nagovještaj smrti donosi i sova koja huče noću na krovu kuće.[12] To je siguran znak da će netko iz kuće umrijeti.[13] Ipak, zli uroci *urečljivca* mogu se donekle suzbiti i otjerati na način da majke djeci obuvaju čarapice jednu ispravno, a drugu naopačke. Iz istog razloga poljoprivrednici svojim životinjama oko vrata stavljaju crvene marame.

Najveća je opasnost oko ponoći zaustaviti se na raskrižju, jer se tamo bore štriguni i krsnici (*Ghersniacco*). Cossàr objašnjava da je krsnik stvaran čovjek kao i štrigun, s time što je krsnik rođen u posteljici.[14] Majka krsnika nakon poroda skriva i niječe njegovo postojanje na sedam upita raznih štriguna koji ga traže. Krsnik se smatra dobrim bićem koje nije u stanju učiniti ništa loše. Kada se rodi štrigun, svi krsnici plaču zato što im se rodio neprijatelj. On ne bi trebao biti opasan do svoje 24. godine, kada počinje činiti zlodjela. Vjeruje se da danju živi poput normalnog čovjeka, ali da se noću, u pravilu oko ponoći i na raskrižjima, okuplja s drugim štrigama i štrigunima i pritom se pretvara u psa, svinju ili vola.

* * *

Na Badnju večer, iščekujući Božić nakon cjelodnevnog posta, priprema se specifična večera. Hrana je obvezatno tradicionalna: juha s rižom, pašta spravljena u kući, bakalar, kelj i torta. Večera dugo traje jer ljudi moraju bdjeti kako bi mogli nazočiti na misi ponoćki. U tu se svrhu spremi puno cjepanica kako bi se mogla održavati vatra. Veliki panj, *nono*,[15] stavljao se na ognjište. Ukućani su se prema panju odnosili s poštovanjem. Svaki je član obitelji prvi zalogaj novog jela ponudio panju, odnosno bacio na njega, kako bi i on dobio svoj dio.[16] Kraj večere označavao se s nekoliko hitaca iz puške, koje bi ispalio domaćin na terasi. Nakon toga cijela se obitelj okupljala oko ognjišta s bokalom vina.

Tih je dana svaka obitelj dobivala malo tamjana od svećenika. Prvi bi se dio potrošio isti dan, dok se drugi dio odnosio na polja tijekom Bogojavljenja, kada se blagoslivljaju posjedi odnosno imanja.

12 „Smrtni slučaj najavljuju glasno zavijanje pasa, kukurijekanje pijetla pod prozorom ili na stupu kuće, glasno mijaukanje mačaka, mukanje krava u noći, kao i huk sove, ćuka“ (Schneeweis 2005: 125). U poglavlju o predznacima smrti Schneeweis navodi koje sve životinje nagoviještaju smrt.

13 Iako sam djetinjstvo provela u starom dijelu grada Poreča, živo se sjećam ovih priča starijih prijatelja iz ulice dok smo ljetne večeri provodili na kućnom pragu i slušali huk ćuka.

14 Prema pučkom vjerovanju u Istri krsnik je uglavnom muškarac s nadnaravnim moćima, koji pomaže ljudima i životinjama u borbi protiv zla. Prepoznaje ga se odmah po rođenju jer se rodi u posteljici bijele boje. Njezin se dio ušije krsniku pod pazuh jer se u posteljici krije moć (Šešo 2002–2003: 26–28).

15 U Istri su hrvatski nazivi za badnjak: *cok*, *badnjak* ili *did.* On bi se potpalio na Viliju Bojžu odnosno Badnju večer i trebao je gorjeti sve do Sveta tri kralja (Orlić 2005).

16 „Za južnoslavenske božićne svetkovine ponajprije je karakterističan božićni panj koji se spaljuje na otvorenom ognjištu uz drevne obrede, takozvani *badnjak*, [...] koji se označava i eufemizmom *veseljak*, *blažena palica*. U okolici Gorice (Gorizia), gdje su ga spaljivali još oko 1850, bio je nazivan *božič*, u okolici Rijeke *božičnjak*. U Istri su ga nazivali *čok*, na otoku Krku *kerj (= krlj)*, a na otoku Hvaru *hreb*“ (Schneeweis 2005: 162–163).

Možemo zaključiti da običaji i praznovjerja koje Cossàr opisuje u Hrvata u Baderni očito predstavljaju prožimanje slavenske i romanske kulture.

3. Članak „Običaji u Svetom Lovreču Pazenatičkom“

I ovaj se članak sastoji od nekoliko kratkih događaja te opisa običaja i vjerovanja iz svakodnevnog života mještana Svetog Lovreča. Cossàr ih i ovdje odvaja zvjezdicama. U uvodnom dijelu članaka on upozorava da su navedeni običaji povezani s vladavinom Venecije u Istri.

* * *

Kada se treba roditi dijete, babica koja pomaže pri porodu uvijek je oprezna jer o njoj ovisi ljepota djetetova lica. Ona pogladi i pritisne djetetu obraze. Ovim se njezinim pokretima kasnije pripisuju rupice na obraščićima u djeteta koje se smije. Nakon babice novorođenče posjećuju starice iz mjesta. Ako primijete da dijete ima crvene pete, kazat će: „Bila je to mora koja ih je cuclala.“ Vjerovalo se da će ta zlica isisati svu snagu djeteta i ono će postati slabašno i boležljivo za cijeli život ako mu se odmah ne pomogne.

Prije nego što počne dojiti, majka mora staviti djetetu malo vina u usta kako ga kao odraslog ne bi peklo grlo.

* * *

Ako mladić simpatizira djevojku, odlazi u njezinu kuću s ocem ili s nekim bliskim članom obitelji kako bi zatražio njezinu ruku, odnosno kako bi ju zaprosio. Roditelji mlade osam dana odlučuju. U međuvremenu roditelji djevojke pozivaju roditelje mladića na večeru. Jede se velika kajgana i ukusan domaći pršut. Ako je odluka pozitivna, ponovno slijedi večera na kojoj se dogovaraju pojedinosti oko vjenčanja. Mladoženja daruje mladenki vjenčani prsten, narukvicu, broš, cipele i vjenčanicu. Mladenka daruje mladoženji odjevne predmete (čarape i jednu košulju) koje je sama izradila ili spremila. Tu će košulju mladoženja nositi na vjenčanju. U danima između izmjena darova i vjenčanja komunikacija između mladoženje i mladenke strogo je nadzirana i reducirana.

Cossàr nastavlja s opisom svadbe u svetom Lovreču, navodeći iste običaje kao i u Baderni, koje smo prethodno razmotrili: ujutro se ide po mladenku s glazbenicima, njezina je kuća zatvorena i naizgled u njoj nema nikoga, povorka moli da im se otvori, slijedi običaj skupljanja novca u mladenkinu staru cipelu te igra izvođenja dviju lažnih mladenki i prave mladenke kao treće. Iz obrađenih članaka nije jasno

je li Cossàr skupljao kazivanja i u Baderni i u Lovreču koja su bila identična ili je možda prisustvovao vjenčanjima ili je pak odlučio obogatiti novi tekst prijašnjim istraživanjima iz drugog mjesta.

Dio teksta koji se razlikuje od obrađenog članka o Baderni odnosi se na odlazak u crkvu, kada je cijela svadbena povorka išla u tišini, a samo su glazbenici svirali, pa je Cossàr šaljivo komentirao da bi se svadbenu povorku moglo zamijeniti sa sprovodom ako ne bi bilo svirača.

Nakon obreda u crkvi svatovi odlaze k najbližim susjedima koji imaju dovoljno veliku salu za ples. Glazbenici se penju na drvenu binu koja je napravljena od okvira kreveta. Prisutni plešu valcer, polku, mazurku, *settepassi* i balun. Prema Cossàrovu mišljenju prva su tri plesa vrlo dobro poznata, dok su dva zadnja stari lokalni plesovi koji već nestaju (napominjemo da Cossàr istražuje oko 1928. godine). Zbog toga opisuje upravo njih. U plesu *settepassi* plesač i plesačica stanu jedno ispred drugoga i zagrle se. U takvoj pozi kreću se simultano tri koraka desno i tri koraka lijevo, onda dva koraka desno i dva lijevo, ostajući uvijek na istoj liniji. Tada se uhvate za ramena s objema rukama i izvedu krug ili dva kako bi opet započeli ples s prije navedenim koracima. Balun plešu tako što se plesači i plesačice raširе u krug i držeći se za ruke plešu istovremeno *sad na jednoj, sad na drugoj nozi*, i to vrlo hitro.[17] Onda razbiju krug i parovi plešu zasebno okrećući se te dižu ruke iznad glave radeći tako krugove u zraku. Postoje razne varijacije plesa.

Kada ples završi, odlazi se u mladenkinu kuću na svečani ručak. Ondje su dva muškarca zadužena za zabavu. Oni sjednu na čelo stola, jedan s gornje, a drugi s donje strane, te redom izgovaraju zdravice s dobrim željama za tekuću godinu. Svečani ručak sastoji se od juhe s knedlama, kiselog kupusa, kuhane govedine i pečene teletine. Domaćica iznosi veliku pogaču (*focacciu*). Nakon raznih igara i sakupljanja novaca za mladi bračni par i svirače, u sumrak mladenci sa svatovima odlaze iz mladenkine kuće u mladoženjinu kuću. Nailaze na zatvorena vrata. Lupaju, iznutra ih se pita što žele, a oni odgovaraju: „Mir.“ Tada im otvaraju vrata. Kada mladenci dolaze do praga, domaćin ih veže crvenim šalom, uvlačeći ih u kuću. U blizini vrata postavljen je star i napuknuti lonac. Čim ga mlada vidi, udari ga nogom i on se raspadne u puno komadića. Tada joj ukućani šaljivo viču: „Došla je ovdje samo da bi napravila štetu!“

Zakuska se nastavlja u domu mladoženje do iza ponoći. Tada svi odlaze u miru, ostavljajući mladence samima.

Sljedeće jutro dok mlada mete kuhinju i sobe, članovi obitelji ponovno razbacuju smeće po kući kako bi mogli šaljivo ukoriti novu pridošlu domaćicu da ne zna

17 Možemo zaključiti da Cossàrov opis plesa baluna u Svetom Lovreču sadrži elemente kola te da Cossàr ne navodi kolo kao zaseban ples.

ni mesti. Tim činom završava se niz osobitih svadbenih običaja u Svetom Lovreču, šarmantnom istarskom selu.

* * *

Prema Cossàru neuobičajen je i način na koji Lovrečani prate svoje mrtve na vječni počinak. Kada netko umre, susjedi čuvaju mrtvaca, izmjenjujući se. Pored sebe imaju boce terana i narezane kriške dobrog ovčjeg sira, što im, kako oni govore, daje snagu i hrabrost da se obrane od štriguna ako se kojim slučajem pojavi. Bdijenje prolazi u pričanju najrazličitijih priča i događaja, koje prepričava najveći šaljivac u društvu.

Kada dođe dan pokopa, pogrebna je povorka popraćena zvonjavom crkvenog zvona. Rodbina pokojnika, ali i žene poznate po znanju naricanja, prepuštaju se dubokom, tužnom plakanju i neutješnim tužaljkama u čast umrlog. Evo jedne naricaljke: „Oče moj! Oče moj! Zašto napuštaš ovo tvoje biće? Zašto nas ostavljaš same na ovom svijetu? Drage moje kosti! Što ćemo mi sada bez tebe?! Zašto ideš u onu zemlju kao hrana crvima?!“ Svećenici su u prošlosti, pa i nedavno, pokušali ukinuti takve navike, ali još uvijek nisu uspjeli. Ovi ljudi, vjerni svojim starim običajima koji su rimsko nasljeđe, nastavljaju u javnosti prikazivati na vrlo otvoren način bol zbog gubitka svojih dragih.

I u ovom je članku dakle naglašen utjecaj Venecije, pa čak i staroga Rima.

Zaključak

U trima člancima Ranierija Marija Cossàra koje smo razmatrali, možemo sintetizirati podatke o glazbi. U prvom i drugom članku, koji opisuju Badernu i u trećem članku, koji opisuje zbivanja u Svetom Lovreču autor spominje glazbala, i to: trubu, klarinet, violinu i kontrabas te zasebno mih. Cossàr ni u jednom od navedenih članaka ne spominje jedno od danas najprepoznatljivijih istarskih glazbala: roženicu ili sopelu. Mario Buletić i Dario Marušić ističu pjesničku metaforu Mate Balote kako roženice „svire već miljare lit“, što daje konotaciju da su od pamtivijeka prisutne u Istri (Buletić i Marušić 2014: 14). Stoga smatraju autori da „je razumljivo da su svirači polaskani time, sopelu povezali s praiskonom, čak i nauštrb istarskog miha koji nedvojbeno ima starije značajke“ (ibid.). Pretpostavljam da je Cossàr bilježio ono što je vidio i čuo u Baderni i Svetom Lovreču od 1928. do 1930. godine te da se stih Mate Balote popularizirao kasnijih godina, i to prvenstveno u krugu ljudi koji su čitali i promovirali roženicu/sopelu, parafrazirajući Balotinu pjesničku slobodu. Većina pučkih svirača zasigurno nije čitala Matu Balotu i na osnovi tog stiha odlučila svirati roženicu/sopelu.

Čitajući članke možemo pratiti i tradicijsko plesno stvaralaštvo mještana Baderne i Svetoga Lovreča. Cossàr u članku o Baderni piše o dvama odvojenim plesovima *balunu* i *kolu*, dok u članku o Svetom Lovreču opisuje *kolo* kao plesni element *baluna*.

Različitost običaja među dvama susjednim selima koja opisuje Cossàr možemo uočiti pri interpretaciji zaruka: u Baderni mladi mogu živjeti zajedno nakon dogovora roditelja i prije crkvenog vjenčanja, dok je u Svetom Lovreču upravo suprotno. Također, u Baderni prema Cossàrovu zapisu djevojka ima obvezu sama skrbiti o vjenčanici, dok u Svetom Lovreču mladoženja mladenki daruje vjenčanicu. Pojedini su dijelovi svadbe u dvama opisima gotovo identični, primjerice dolazak pred zatvorenu kuću i predstavljanje lažnih mladenki. Stoga možemo i posumnjati u točnost Cossàrovih zapisa te pretpostaviti da je gotovo istovremeno sakupljao građu za sva tri objavljena teksta, tako da se pojedini dijelovi članaka ponavljaju. Jednom mi je prilikom Milan Rakovac, istarski pjesnik i pisac, dok sam pripremala magistarski rad napomenuo da je i on sam sklon recikliranju svojih radova. Htjela sam samo spomenuti da se možda Cossàru nekada, a i nama ili barem meni ponekad dogodi recikliranje starih tekstova.

Hranu i obroke Cossàr opisuje u svima trima člancima. Dvaput spominje kao važan dio svečanog objeda juhu s rižom, iako u dosadašnjim istraživanjima kulture prehrane u Istri nisam naišla na rižu kao žitaricu koja se stavlja u juhu već tjesteninu. Cossàr u svim navedenim istraživanjima spominje svinjetinu: dimljenu svinjetinu uz kupus, zasebno pršut kao dar maškarama te kajganu s pršutom, dok govedinu i teletinu spominje samo u članku o Svetom Lovreču. Njegovi suvremenici navode da je Cossàr uživao u tradicijskim jelima, a iz članaka možemo pretpostaviti da je bio ljubitelj vina, o kojem uvijek daje osobno, i to pozitivno mišljenje.

Profesor Ranieri Mario Cossàr zadužio je sadašnje etnologe svojim sveobuhvatnim radom i težnjom da za sobom ostavi bogato pisano nasljeđe. Njegov je doprinos istraživanju tradicijske slavenske kulture pod talijanskom vladavinom u Istri velik. Zahvaljujući Cossàrovoj marljivosti i osjetljivosti za pučko i tradicijsko, danas imamo još jedan podsjetnik na nekadašnju kulturu istarskih seljaka. Tijekom petnaest godina koliko „prijateljujem“ s Cossàrovom ostavštinom, pri svakom ponovnom čitanju njegovih radova ili pogledom na fotografije i bilješke otkrivam nove izazove. Cossàra se ne smije zanemariti ako se primjerice raspravlja ili piše o praznovjerju ili o karnevalu u Istri. U svoje je radove suptilno utkao emotivne momente, pa iz njih možemo iščitavati i rekonstruirati ljubavne osjećaje mladih, njihovu čednost i stidljivost, ali i odnose supružnika, kao i mlade nevjeste i njezine svekrve.

Etnografsko bogatstvo koje nam je ostavio u nasljeđe bit će trajni povod daljnjem upoznavanju Cossàrova rada. On je rijedak primjer istraživača koji je profesiju etnologa uspješno izdigao iznad ideologije fašizma i dao prostora hrvatskoj i slovenskoj etnografiji i folkloru. Ipak, u sva tri članka pokušava pronaći i naglasiti romanske elemente u slavenskoj kulturi, no taj aspekt nipošto nije dominantan. No uplitanje

politike u etnologiju ionako je prisutno na ovim područjima sve do danas, kroz jugoslavensku i hrvatsku vladavinu, a i preko politike lokalnih istarskih stranaka od 1990-ih naovamo, čija je ideologija nominalno koncipirana na suživotu Talijana i Hrvata odnosno Slovenaca. Koliko su se društvene i humanističke znanosti u Istri deideologizirale u novije vrijeme, vrlo je teško odgovoriti.

IZVORI

Cossàr, Ranieri Mario. *Zbirka ostavštine R. M. Cossàra*. Poreč. Zavičajni muzej Poreštine. Povijesni odjel.

LITERATURA

Buletić, Mario i Dario Marušić. 2014. *Istarski tradicijski instrumenti iz fundusa Etnografskog muzeja Istre.* Pazin: Etnografski muzej Istre.

Cossàr, Ranieri Mario. 1932. „Fogge, nozze e danze dell'agro parentino". *Il folklore italiano* 7/3–4: 221–228.

Cossàr, Ranieri Mario. 1933. „Costumanze, superstizioni e leggende dell'agro parentino". *Il folklore italiano* 8/3: 173–182.

Cossàr Ranieri Mario. 1934. „Usi di S. Lorenzo del Pasenatico (Istria)" *Lares* 5/1 [Rocca San Casciano: Stabilimento tipografico L. Cappelli]: 43–50.

Deanović, Mirko i Josip Jernej. *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Deveto, dopunjeno izdanje (dotisak). Zagreb: Školska knjiga.

Dukovski, Darko. 1998. *Fašizam u Istri 1918. – 1943.* Pula: C.A.S.H.

Fraulini, Marcello. 1966. „Bibliografia della critica sugli scritti di R. M. Cossar". *Studi goriziani* 40: 33–44.

Ivančan, Ivan. 1963. *Istarski narodni plesovi*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.

Ivetac, Just. 1998. *Zanimljiva Istra*. Pazin: Josip Turčinović d.o.o.

Orlić, Ivona. 2001. „Doprinos Raniera Maria Cossara hrvatskoj etnologiji". *Franina i Jurina*: 129–131.

Orlić, Ivona. 2010. „Ranieri Mario Cossar (Cossarov doprinos hrvatskoj etnologiji kroz vlaško vjenčanje u Baderni i nastupom na Smotri folklora u Veneciji)". U *Ruralna i urbana glazba istarskog poluotoka: Zbornik radova sa 6. međunarodnog*

muzikološkog skupa 'Iz istarske glazbene riznice'. Ivana Paula Gortan-Carlin, ur. Novigrad: Katedra Čakavskog sabora za glazbu, 89–101.

Orlić, Ivona. 2013. *Istra kroz tri generacije: Između svakodnevne konstrukcije identiteta i turističkog proizvoda*. Pazin: Etnografski muzej Istre.

Orlić, Olga. 2005. „Božićni običaji". U *Istarska enciklopedija*. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, ur. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 95.

Pagnacco, Federico. 1963. „La scomparsa di Ranieri Mario Cossàr". *La porta orientale: Rivista giuliana di storia, politica ed arte* 33/7–10: 300.

Pocarini, Sofronio. 1932. „Prefazione". U Mariano Scocciai: *Scritti di Ranieri Mario Cossàr*. Gorizia: Edizione de *L'eco dell'Isonzo*, 8–10.

Scocciai, Mariano. 1932. *Scritti di Ranieri Mario Cossàr*. Gorizia: Edizione de *L'eco dell'Isonzo*.

Schneeweis, Edmund. 2005. *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Šešo, Luka. 2002–2003. „O krsniku: Od tradicijske pojave u predajama do stvarnog iscjelitelja". *Studia ethnologica Croatica* 14–15: 23–53.

Tamburriello, Andrea. 1983. „Pro bona fama maxima est hereditas". *In strada granda: Famiglia parentina, aderente all'Unione degli istriani* 21: 14–16.

Uljančić-Vekić, Elena. 2004. *Porečki gradski muzej za umjetnost i povijest: (1926. – 1945.): Druga razvojna faza porečke muzejske institucije: Katalog izložbe*. Poreč : Pučko otvoreno učilište.

Žganec, Vinko. 1951. „Hrvatski folklor na festivalu plesova i pjesama naroda Jugoslavije u Opatiji". *Kulturni radnik* 4: 441–462.

SUMMARY

Ivona Orlić

Ethnological Research in the Poreč Area in the First Half of the 20th Century: an Analysis of Ranieri Mario Cossàr's Work

The objective of this research is to translate from Italian into Croatian three ethnographic texts of Ranieri Mario Cossàr, as well as to present and systematize his ethnographical, folkloristic and ethnological work, which is thematically related primarily to the Croatian part of Istria, i.e. the hinterland of Poreč. Ranieri Mario Cossàr was born in 1884 in Gorizia. He started publishing in 1902, and until his death he had published more than 500 bibliographical units. At the time when he wrote and collected material in the area of Poreč and other parts of Istria, the town was a part of the Fascist Italy. Despite of assimilation policies, Cossàr observed, recorded, collected and interpreted elements of traditional culture of Istrian Croats. He approached them by studying their customs, clothing, jewellery, poems, legends, superstitions, rituals, beliefs, intimate life and emotions of the inhabitants of Baderna and Sveti Lovreč. Thanks to Cossàr's research, today we can reinterpret his texts and explore traditional culture of Istria in the first half of the twentieth century. In this paper, we shall analyse three Cossàr's articles dedicated to Istria's traditional culture: "Traditional clothes, weddings and dances of Porečki kras region," "Customs, superstitions and legends of the Porečki kras region" and "Customs in Sveti Lovreč Pazenatički."

Keywords: Ranieri Mario Cossàr; ethnography; Poreč area.